

С. В. ВІДНЯНСЬКИЙ (Київ)

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ Й НАПРЯМКИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ

Останнє десятиріччя ХХ ст., яке позначене глибокими геополітичними змінами, виникненням чи відродженням нових держав в Європі, ще раз підтвердило безперечний факт, що зростання інтересу до історії є характерною рисою розбудови незалежної держави. Щодо незалежної України, то чи не вперше за століття її існування стала можливою свобода історичної думки, почався якісно новий етап в її розвитку, процес деідеологізації історичної науки, переосмислення минулого України та українського народу в контексті всесвітньої історії, прийшло, зокрема, розуміння, що історія країни є невід'ємною частиною історії європейської та світової спільноти, що “не може бути історії України без світової історії”¹. Адже на історичну долю українського народу значний вплив завжди мали зовнішні, міжнародні фактори. Цей вплив, переважно негативний, був особливо відчутним у ХХ столітті: не випадково за деякими останніми даними згідно з т. з. сукупним “рейтингом зовнішнього впливу” Україна увійшла в першу п'ятірку держав світу, на розвиток яких події всесвітньої історії минулого століття справили визначальний вплив.

Складні процеси геополітичного самовизначення, вироблення концептуальних засад зовнішньополітичної стратегії та пріоритетів міжнародної діяльності Української держави вимагають від істориків всебічного наукового висвітлення витоків, джерел, змісту та проблем встановлення й розвитку міжнародних зв'язків українського народу в минулому. Зокрема, важливого науково-теоретичного і практичного значення набуває сьогодні з'ясування та повне й об'єктивне висвітлення місця та ролі України і т. з. українського питання в цілому в зовнішньополітичних доктринах та політиці зарубіжних країн на різних, особливо переломних, етапах історії. Одним з таких важливих і в той же час складних та малодосліджених періодів в історії українського народу та його відносин з іншими народами й державами світу є міжвоєнні роки, коли внаслідок Першої світової війни на європейському континенті з'явився ряд нових держав, в тому числі й українські державні утворення — Українська Народна Республіка (УНР) та Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР) і в міжнародних відносинах особливої актуальності набуло т. з. українське питання.

Про що йшлося, що вкладалося в це поняття різними державами, якою була їх політика щодо України, якими були її мотиви і наслідки для українського народу? Дати вичерпну відповідь на ці важливі й складні питання є актуальним і відповідальним завданням української історичної науки, особливо з врахуванням значного впливу міжнародних зв'язків України і політики щодо неї зарубіжних, насамперед сусідніх, країн на історичну долю українського народу.

Однією з нових європейських держав, що утворилися після Першої світової війни, в політиці якої Україна та українське питання займали у міжвоєнні роки важливе місце і яка істотно вплинула на історичну долю й розвиток українського народу, була відновлена Польська держава. Причому завдяки ряду особливих обставин і факторів ставлення Польщі до України й українського питання в цілому багато в чому відрізнялося від політики щодо української справи інших європейських держав, для яких вона становила лише тактичний інтерес і розглядалася виключно як знаряддя власної стратегії на певному історичному етапі.

В історії України і Польщі відносини між нашими двома державами і народами, які, за виразом польського історика М. Козловського, є “природними сусідами і союзниками”², безсумнівно, особлива сторінка. Більш ніж тисячолітнє їх сусідське спілкування з його як світлими, так і темними сторонами значною мірою відбилося на історичних долях обох країн, а часом мало для кожної з них трагічні наслідки. “Стосунки українців і поляків, — як слушно зазначає відомий дослідник українсько-польських відносин проф. Л. Зашкільняк, — можна оцінити з двох позицій: оптимістичної та песимістичної. І обидві будуть правильними. Оптимістична візія цих стосунків випливає з того факту, що початок ХХ ст. застав обидва народи поділеними між трьома імперіями — Російською, Німецькою, Габсбурзькою, а кінець віку обидва народи зустріли у незалежних державах, які проголосили себе “стратегічними партнерами”. Песимістичний підхід випливає з побоювань, що історичний спадок у свідомості деяких представників обох народів і назагал величезний вантаж взаємних претензій та звинувачень продовжує чинити вплив на свідомість нинішніх поколінь українців і поляків, а сучасний стан українсько-польських взаємин дістався обом народам ціною таких невідплатних жертв протягом усього століття, що залишається небезпека пробудження образ і звинувачень”³.

Особливу складність й науковий інтерес становлять в цьому аспекті українсько-польські відносини у міжвоєнні роки як з огляду на те, що це відбувалося у порівняно недавні від нас часи — ще живі свідки й учасники тих подій, так і з огляду на те, що ці події певною мірою екстраполюють і на сьогодення, на стан українсько-польських стосунків на сучасному етапі. Ані замовчування, ані одностороннє висвітлення цих подій у наш час не пом’якшать болю скривджених і не сприятимуть порозумінню між народами-сусідами. Прямий “шлях до щирої дружби та єднання пролягає насамперед через правду і взаєморозуміння”, — наголошується у зв’язку з цим у Спільній заяві Президентів України і Республіки Польща “До порозуміння і єднання”⁴.

Враховуючи все це, є нагальна актуальність ретельно вивчити і об’єктивно висвітлити, що ж, і головне — чому саме так відбувалося в той період в українсько-польських відносинах, відокремивши правду від домислів. Це сприяло б громадській думці обох країн виробити правильне уявлення про тогочасні події і зробити для себе належні висновки, щоб не повторювати в тій чи іншій мірі помилок минулого. Адже, як не безпідставно вважають сучасні українські дослідники, “в Польщі продовжує існувати негативний стереотип українця, який був сформований на підставі неповного висвітлення подій історичного минулого”⁵. Це визнають й окремі польські діячі, наприклад сенатор К. Козловський, який на міжнародному симпозіумі у Варшаві, присвяченому 75-річчю пакту Пілсудський — Петлюра, наголошував: “Нас навчили дивитися на українське питання крізь призму польської присутності на цій землі. Треба

нам усім зрозуміти — таки, що поруч існує великий народ із власною культурою, мовою”⁶.

Слід зазначити, що в післявоєнній українській радянській історіографії дослідженню українсько-польських відносин 1918—1939 рр. приділялося мало уваги: ця проблема була предметом замовчування або фальсифікацій та ідеологічних спекуляцій. Зокрема, в УРСР не визнавався самий факт “законності” існування УНР і ЗУНР та українського питання в цілому, що стало значною перешкодою на шляху вивчення проблеми вітчизняними радянськими істориками. Однак навіть і в цих умовах, коли основним об’єктом для наукових досліджень став комуністично-радянський рух за возз’єднання українських земель з СРСР, в 50—80-ті рр. з’явилися праці О. Карпенка, І. Кундюби, С. Макарчука, М. Панчука, Р. Симоненка, Ю. Сливки, І. Хміля та деяких інших українських істориків, в яких на доступному архівному матеріалі аналізувалися плани країн Антанти і США щодо українського питання, розкривалася їхня вирішальна роль у встановленні нових державних кордонів країн Центрально-Східної Європи, доводилася нелегітимність окупації Польщею західноукраїнських земель, висвітлювалося їх пригноблене становище під владою Другої Речіпосполитої. Але в цілому українська радянська історична наука виявилася безпорадною у розгляді ряду важливих аспектів проблеми, які часто пояснювала із “антинаукових та взагалі алогічних позицій”⁷. Про це свідчить і хоча би видана в Києві у брежнєвські часи 10-томна “Історія Української РСР”, де матеріал, вміщений у розділах про становище західноукраїнських земель у 1918—1939 рр., далекий від історичної правди.

Не будемо, однак, надто суворо оцінювати написане авторами цих публікацій, оскільки вони були поставлені в такі рамки своєї роботи, що по-іншому написати не могли. Будь-які спроби наблизитися у висвітленні обраної теми до грані об’єктивізму могли б тільки для автора мати великі неприємності від тодішніх властей. Згадаймо хоча б остракізм, якому був підданий львівський історик О. Карпенко за те, що він наважився в одній з своїх публікацій по-іншому, ніж це було прийнято в офіційній радянській історіографії, висвітлити питання, зв’язані з історією Західно-Української Народної Республіки.

Ряд публікацій про українсько-польські відносини 1918—1939 рр. з’явився в післявоєнні роки в українській діаспорі, але це є предметом окремого висвітлення. Відзначимо лише, що коли брати ці публікації в цілому, то антипольські мотиви в багатьох з них переважали над об’єктивністю і безсторонністю у висвітленні даних відносин у міжвоєнний період. Хоча слід сказати, що в останні роки ця тенденція різко пішла на спад: прикладом є хоч би відома праця О. Субтельного “Україна. Історія”, яка декілька разів перевидавалася в незалежній Україні, новітні публікації Т. Гунчака, Б. Осадчука, М. Палія, Р. Шпорлюка та деяких інших вчених української діаспори.

Щодо метрополії, то ситуація в цьому відношенні корінним чином почала змінюватись з утворенням в 1991 р. незалежної Української держави. Нарешті з’явилися умови для об’єктивного наукового висвітлення складних питань українсько-польських відносин міжвоєнного періоду *. Більш ґрунтовний підхід до вивчення даної проблеми, відкритий доступ

* Зокрема, одну з перших спроб наукового аналізу сучасної української історіографії українсько-польських стосунків у Другій Речіпосполитій зроблено волинським істориком М. Кучерепою. Див.: Kuczerepa M. Stosunki ukraińsko-polskie w II Rzeczypospolitej we współczesnej historiografii ukraińskiej // Historycy Posocy i Ukraińscy wobec problemu XX wieku. — Kraków 2000. — S. 146—165.

до джерельних матеріалів в архівах України, можливість поїхати попрацювати у польських та інших закордонних архівах, доступ до друків, що до початку 90-х рр. були заховані в так званих спецховищах (насамперед праць визначних державних діячів періоду українських національно-визвольних змагань — В. Винниченка, С. Петлюри, І. Мазепи, С. Шелухіна, М. Шаповала, О. Шульгіна, Д. Дорошенка, М. Лозинського, численної мемуарної літератури, періодики тих часів тощо), дозволили тим в Україні, хто присвятив себе служінню історичній науці, по-новому подивитися і на українсько-польські відносини міжвоєнних років, переосмислити їх. Щоправда, аналізуючи сучасний стан розвитку вітчизняної історичної науки, мусимо визнати, що зараз в Україні спостерігається певне різноголосся у висвітленні проблем історії України новітнього періоду, в тому числі і щодо українсько-польських відносин, починаючи з 1918 р. Частина істориків, зрештою невелика, залишилася на старих позиціях, продовжуючи перебувати в полоні стереотипів, вироблених у радянські часи. Інші — змінили свою точку зору в цьому питанні. Нарешті, появилось молоде покоління українських науковців, вільне в своїх поглядах й умовиводах від усяких стереотипів, які так обтяжували старше покоління істориків.

Перших кілька років української незалежності пішли на вивчення нових архівних документів, осмислення історичного матеріалу і переходу до написання на основі цього конкретних праць, хоча окремі публікації, що знаходилися у “шухлядах” деяких істориків, з’явилися уже в ці роки. З другої половини 90-х рр. минулого століття з’являється все більше і більше публікацій, присвячених тій чи іншій проблематиці українсько-польських відносин 1918—1939 рр. Перші позиції у цьому зайняли західноукраїнські історики, насамперед львівські, що цілком зрозуміло. По-перше, для населення Галичини й Волині ця тематика більш злободенна, ніж, скажімо, для мешканців Східної України. По-друге, у місцевих архівах відклалося чимало необхідних для вивчення і висвітлення даної проблематики документів і матеріалів, що звичайно сприяло роботі істориків Львова, Луцька та інших міст регіону, так само як і їхні досить багаті історіографічні традиції у дослідженні українсько-польських відносин у попередні роки.

Одночасно слід відзначити дедалі зростаючий інтерес до цієї проблематики і в середовищі істориків Наддніпрянської України, в тому числі київських вчених. Свідченням цього є цілий ряд їх нових публікацій, присвячених як взагалі історії України періоду визвольних змагань, так і конкретно українсько-польським відносинам цього періоду. Серед них насамперед слід назвати фундаментальні академічні видання, підготовлені Інститутом історії України НАН України: “Історія України: нове бачення”. У двох томах. — Том 2 (К., 1996) (під заг. ред. академіка НАН України В. Смолія), “Уряди України у XX ст. Науково-документальне видання” (К., 2001) (під ред. В. Литвина), “Нариси з історії дипломатії України” (К., 2001) (під ред. В. Смолія), “Політичний терор і тероризм в Україні. XIX—XX ст. Історичні нариси” (К., 2002) (під ред. В. Смолія), збірник наукових праць “Україна — Польща: історична спадщина і суспільна свідомість” (К., 1993), монографії Р. Симоненка “До концепції багатотомної “Історії українського народу” (міжнаціональний та міжнародний аспекти)” (К., 1993), С. Кульчицького “УРСР в добу нової економічної політики (1921—1928 рр.). Спроби побудови концептуальних засад реальної історії” (К., 1995), “Комунізм в Україні. Перше десятиріччя (1919—1928)” (К., 1996) і “Україна між двома війнами (1921—1939 рр.)” (К., 1999), Г. Касьянова, С. Кульчицького, В. Даниленка “Сталінізм на

Україні: 20—30-ті роки” (К., 1991), О. Рубльова і Ю. Черченко “Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20—50-ті роки ХХ ст.)” (К., 1994), А. Гриценко “Політичні сили в боротьбі за владу в Україні: рік 1920” (К., 1997), О. Рубльова і О. Реєнта “Українські визвольні змагання 1917—1921 рр.” (К., 1999), а також колективну працю київських вчених “Українська державність у ХХ столітті. Історико-політологічний аналіз” (К., 1996) (кер. автор. кол. О. Дергачов), в якій розглянуто місце України та “українського питання” в зарубіжних стратегіях минулого століття, в т. ч. і в польських зовнішньополітичних доктринах (автор — В. Репринцев).

Міжнародне становище України у період національно-визвольної революції 1917—1921 рр., її відносини з країнами Антанти, США і Центральними державами, мирні переговори в Брест-Литовську та їх наслідки, розгляд українського питання на Паризькій мирній конференції детально проаналізовані на основі нових джерел, у тому числі почерпнутих з німецьких, угорських та американських архівів, київськими істориками О. Павлюком у монографії “Боротьба України за незалежність і політика США (1917—1923)” (К., 1996), М. Держалюком у книзі “Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917—1922 роках” (К., 1998) та М. Несуком в праці “Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917—1918 рр.” (К., 1999).

Київським вченим належить також пріоритет у вивченні такої цікавої проблеми, як міжвоєнна українська еміграція в європейських країнах (першою серед серйозних наукових праць на цю тему була монографія В. Трошинського “Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище” (К., 1994)) та українські військовополонені й інтерновані у таборах Центральних країн під час і після Першої світової війни та нових державах Центрально-Східної Європи після розпаду Австро-Угорщини і поразки українських національно-визвольних змагань. В Польщі, як відомо, на інтернуванні знаходилась 15-тисячна Армія УНР та перебували понад 10 тисяч українських біженців. Зокрема, на основі широкого кола документальних джерел, насамперед архівних, І. Срібняк у книзі “Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921—1924 рр.)” (К., 1997) простежив діяльність екзильного Уряду УНР щодо збереження та реорганізації інтернованої у таборах Польщі й Румунії Української Армії, в іншій своїй монографії — “Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914—1920 рр.)” (К., 1999), висвітлив діяльність Союзу Визволення України по налагодженню в середовищі полонених українців національно-патріотичної та культурно-просвітницької роботи, а в книжці “Останній шлях УГА” (Київ—Торунь, 1999), написаній спільно з польськими дослідниками О. Вішкою і З. Карпусьом, простежив обставини перебування та культурно-просвітницьку діяльність полонених старшин Української Галицької Армії в таборі Тухоль в Польщі у 1920—1922 рр. А М. Павленко в книзі “Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919—1924 рр.)” (К., 1999) значне місце приділив еволюції політики польської влади щодо інтернованої армії УНР, режиму полону та його наслідкам, матеріальній підтримці військовополонених українцями Галичини та діаспори і діяльності радянської влади по розкладу контингенту інтернованих у Польщі.

В цих і ряді інших публікацій істориків Києва та й взагалі Наддніпрянщини, наприклад, в колективній монографії дніпропетровських науков-

ців “Українське питання в Російській імперії та Радянському Союзі (XVIII — перша половина XX ст.)” (Дніпропетровськ, 1998) (за редакцією проф. В. Іваненка), чітко простежується тенденція всебічно розібрати і об’єктивно висвітлити, поряд з іншими складовими українського питання, також важкі проблеми українсько-польських відносин міжвоєнних років. На особливу увагу в зв’язку з цим заслуговує публікація голови Верховної Ради України, професора, члена-кореспондента НАН України Володимира Литвина, присвячена сучасному осмисленню й узагальненню тисячолітнього досвіду співіснування українського і польського народів⁸. На думку відомого українського політика й професійного історика в тисячолітній історії сусідства і взаємодії двох народів, поряд з серединою XVII ст., саме три десятиліття XX ст., починаючи з утворення в 1918 р. Другої Речіпосполитої, потребують сьогодні детального розгляду й нового осмислення. І починати слід, наголошує вчений, з українсько-польської війни 1918—1919 рр., яка, на його думку, “за типологією мало відрізняється від українсько-російських воєн 1917—1918 рр. і 1919 р. Це — міжнаціональна війна, одна з тих, які нерідко траплялися в різні часи внаслідок розпаду багатонаціональних країн. Нації борються одна з одною за життєвий простір, за визначення кордону, якого раніше не існувало”⁹. Щодо українсько-польських взаємовідносин міжвоєнного періоду, то вони, як справедливо підкреслює В. Литвин, визначаються насамперед стосунками між українською громадою всередині самої Польщі і Польською державою, причому вони повинні розглядатися в міжнародному контексті: “Ці відносини не могли залишатися внутрішньою справою Польщі, як би цього не бажали польські правлячі кола”¹⁰.

Втім, повернемося до західноукраїнських істориків, чий науковий добробок у висвітленні українсько-польських відносин 1918—1939 рр. за останнє десятиріччя заслуговує на особливу увагу. Серед численних публікацій, що торкаються цієї теми, слід насамперед назвати оригінальну монографію львівського проф. Я. Грицака “Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX—XX ст.” (К., 1996), де в окремих розділах, присвячених українсько-польським відносинам міжвоєнних років, зроблена спроба багато в чому по-новому, з максимальною об’єктивністю висвітлити їх розвиток, розкрити, зокрема, вплив цих відносин на консолідацію української нації і розглянути польсько-українське протистояння у контексті європейського історичного процесу.

Ряд праць західноукраїнських істориків спеціально присвячений історії ЗУНР та українсько-польським стосункам у Східній Галичині. Серед них заслуговують на увагу оригінальний за змістом збірник наукових праць “Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.” (Івано-Франківськ, 1997), змістовні монографії М. Литвина і К. Науменка “Історія галицького стрілецтва” (Львів, 1990), М. Кугутяка “Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. — 1939 р.)” (Івано-Франківськ, 1993), Б. Тищика і О. Вівчаренка “Західноукраїнська Народна Республіка” (Коломия, 1993), М. Литвина і К. Науменка “Історія ЗУНР” (Львів, 1995), С. Макарчука “Українська республіка галичан. Нарис про ЗУНР” (Львів, 1997), С. Гелея “Василь Кучабський: від національної ідеї до державності. Українська консервативна політична думка першої половини XX ст. та її вклад в історичну науку” (Львів, 1998) тощо. Залучення ними до наукового обігу нових документів та матеріалів дозволяє глибше зрозуміти характер і особливості українсько-польського протистояння на західноукраїнських землях, зокрема дипломатичну діяльність уряду

ЗУНР у боротьбі за справедливе розв'язання українського питання в 1920—1923 рр.

Особливу увагу історики незалежної України приділяють українсько-польським відносинам 1918—1921 рр., що є цілком зрозумілим. Адже саме в цей період були посіяні ті зерна цих відносин, що заколосилися у наступні два десятиріччя. І це, на жаль, були в цілому гіркі плоди. В українській радянській історіографії події цих буремних років пояснювалися просто: лізли польські пани, щоб поневолити Україну, але це їм не вдалося. Про якийсь достовірний науковий підхід до пояснення справжньої суті цих подій не могло бути й мови. Сьогодні ця прогалина в історії взаємовідносин наших народів почала заповнюватися все новими й новими науковими розробками.

З численних публікацій на цю тематику ми б виділили насамперед книжку львівських істориків Б. Гудя і В. Голубка “Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917—1921 рр.” (Львів, 1997), вже сама назва якої свідчить про намагання авторів з максимальною об'єктивністю й великою обережністю інтерпретувати ці складні питання, що в цілому їм й вдалося. Хоча в окремих випадках, при поясненні деяких конкретних подій вони не уникнули певних стереотипів, довірившись, без перевірки фактів, сумнівним, на наш погляд, науково-популярним публікаціям.

Значне місце у публікаціях львівських істориків займає нині українсько-польська, чи точніше — західноукраїнсько-польська війна 1918—1919 рр., що вибухнула в час утворення суверенних національних держав — УНР—ЗУНР і Другої Речіпосполитої. Більше того, подій цієї, за визначенням польських істориків “непотрібної війни”, що забрала життя близько 15 тис. українських і 10 тис. польських вояків і була, знову ж на думку польських вчених, “пірровою перемогою” для Польщі, торкаються практично усі дослідники українсько-польських відносин міжвоєнного періоду, справедливо наголошуючи, що наслідком цієї війни стали не лише здійснення Польщею т. з. політики доконаних фактів і отримання нею у березні 1923 р. сумнівного (з міжнародно-правової норми) права на Східну Галичину і Волинь, але й небувале загострення міжнаціональних відносин у 20—40-ві рр., зокрема військове протистояння між УПА і АК в роки Другої світової війни. Більшість сучасних українських істориків характеризують українсько-польську війну як національно-визвольну проти агресії Польщі на захист незалежності суверенної ЗУНР, що стала правонаступницею державницьких традицій Київської Русі і Галицько-Волинської держави на цих теренах, і цим пояснюють її народний характер та відчутний вплив на розвиток національної свідомості і зростання патріотизму серед широкого загалу українського суспільства.

Поряд із вже згадуваними вище працями західноукраїнських істориків, що торкаються цієї теми, окремі сюжети війни та організацію збройного спротиву полякам розглядають О. Шишка у посібнику “Слідами листопадових боїв” (Львів, 1993) і Б. Якимович у книзі “Збройні сили України: Нарис історії” (Львів, 1996). Участь генералітету УГА і Дієвої армії УНР у війні та повоєнному суспільно-політичному житті стала темою біобібліографічних досліджень О. Колянчука, М. Литвина, К. Науменка “Генералітет українських визвольних змагань” (Львів, 1995) та Я. Тинченка “Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917—1921 роки” (К., 1995). Повоєнні долі стрільцтва і діячів ЗУНР досліджує на матеріалах Центрального та обласних архівів СБУ також київський історик О. Рубльов. У судових справах, які він залучає до наукового обігу, є чимало ма-

ловідомих фактів з історії ЗУНР і українсько-польської війни. Вартий уваги, наприклад, його ґрунтовний висновок про те, що “якщо польські солдати й старшини в українсько-польській війні на теренах Східної Галичини полягли за утримання в складі відродженої Польщі її східних “кресів”, вважаючи це своєрідним відновленням “історичної справедливості”, то, сміємо думати, українські жертви (попри поразку в цій війні) також не були даремні... Західноукраїнська Народна Республіка стала колискою, з якої вийшли тисячі національно свідомих, самовідданих борців за Україну та її волю... Більшість із них пронесла вірність українському національному ідеалу через усе життя, досить часто крізь тюрми й табори, доводячи відданість Україні власною мученицькою смертю або ж подвижницькою працею. І якби до зусиль цієї, за І. Лисяком-Рудницьким, “однієї провінції” (Галичини), що своїм простором дорівнювала пересічній східноукраїнській губернії, долучилися адекватні зусилля принаймні половини губерній Наддніпрянщини, то очевидно, що справу побудови незалежної України було б вирішено ще в 1918—1919 рр.”¹¹

Значний вклад у висвітлення політичних, військових й міжнародних аспектів цієї війни вносить своїми публікаціями львівський вчений М. Литвин, серед яких на особливу увагу заслуговує його фундаментальна монографія “Українсько-польська війна 1918—1919 рр.” (Львів, 1998). Завдяки широкому залученню до наукового обігу неопублікованих документів з архівів України, Польщі, Росії, Чехії, української та польської воєнно-мемуарної літератури і періодики часів війни йому вдалося з максимальною об’єктивністю, як на нашу думку, розглянути основні етапи українсько-польської війни у листопаді 1918 — липні 1919 рр., простежити хід бойових дій на Галицькому і Волинсько-Холмському фронтах, проаналізувати військове будівництво ЗУНР і організацію Галицької армії та Війська Польського. Позитивною рисою цієї оригінальної праці також є висвітлення автором впливу геостратегічної ситуації у Центрально-Східній Європі на хід і результати українсько-польського збройного протистояння у 1919 р., зокрема розгляд його на фоні відносин Другої Речіпосполитої з УНР, а також країнами Антанти, Румунією, Чехословаччиною.

Проблема українсько-польських стосунків у 1920 р. — інший важливий напрямок досліджень українських істориків на сучасному етапі. І тут теж спостерігається тенденція переосмислити ці події, дати науково достовірну оцінку українсько-польським стосункам весною і влітку 1920 р. Насамперед відзначимо, що поряд з вищезгаданими монографіями та іншими працями львівських істориків останнім часом з’явився ряд цікавих публікацій з цієї теми київських вчених, зокрема Т. Зарецької, І. Лісевича, С. Литвина, В. Сергійчука, В. Солдатенка, І. Срібняка та деяких інших авторів. Водночас їх аналіз свідчить про певні, часом суттєві розбіжності серед сучасних українських істориків, зокрема щодо оцінки Варшавського договору від 21 квітня 1920 р., який, як слушно зазначає С. Литвин, “був і дотепер залишається предметом найсуперечливіших оцінок в історіографії, а також найбільш “уживаним” і найбільш вразливим аргументом в оцінках діяльності С. Петлюри”¹².

Більшість дослідників у дискусійному ракурсі — чи був Варшавський договір помилкою С. Петлюри, а чи справді єдиною можливим варіантом продовження боротьби за державність? — головний акцент зміщують на докази безвихідного становища уряду УНР при укладенні цього договору з Польщею і цим здебільшого пояснюють ту непомірно дорогу ціну, яку заплатив Петлюра за допомогу Польщі у боротьбі проти більшовиків. Водночас вони наголошують на непослідовній й безпринципній позиції поль-

ської сторони, яка не виправдала сподівань С. Петлюри, В. Сергійчук, зокрема, стверджує, що “успішний спільний похід українських військ разом із поляками аж до Дніпра навесні того ж року повністю підтвердив правильність квітневої угоди у Варшаві. І якби не зрадницька політика Пілсудського щодо неї пізніше, в березні 1921 р. в Ризі, то ця політична акція не сприймалася б так боляче українським громадянством”¹³. Проте чимала частина українських істориків, зокрема М. Гетьманчук, О. Павлюк, В. Солдатенко та деякі інші дослідники, піддають сумніву висновок про доцільність укладення Варшавського договору та вважають, що достатніх підстав для цього немає. Наприклад, М. Гетьманчук стверджує, що “вторгнення військ Ю. Пілсудського і С. Петлюри в Україну у квітні 1920 р. мало всі ознаки інтервенції” і тому вважає польсько-український альянс “проти-природним”¹⁴, О. Павлюк, у свою чергу, переконаний, що “акція Пілсудського-Петлюри від самого початку була приречена на невдачу”¹⁵, а Л. Зашкільняк більш зважено оцінює договір між урядами Польщі та УНР як “малопродуктивний” і наголошує при цьому, що “марш на Київ польських та українських військ у 1920 р. мав зворотні наслідки, внісши нові антагонізми до українсько-польських взаємин”¹⁶.

Разом з тим у працях київських істориків Т. Зарецької, І. Лісевича, С. Литвина та І. Срібняка знаходимо більш позитивну й оптимістичну оцінку Варшавського договору. Наприклад, С. Литвин стверджує, що “проблема Варшавського договору полягає не в його “абсолютній” чи “неабсолютній” правильності, позаяк абсолюту як такого не існує загалом, а в політиці — тим паче. Йдеться про договір як об’єктивну необхідність отримати військову і політичну підтримку союзницького чинника проти більшовицьких сил. Маємо підстави говорити про вимушений союз, тимчасовий компроміс для боротьби проти сили, що окупувала Україну і загрожувала Польщі...”¹⁷. Цей автор переконаний, що “попри всю контрверсійність оцінок Варшавського договору в історіографії ... він був єдино можливим шляхом продовження збройної боротьби українського народу проти більшовицького поневолення і за порятунок української державності”¹⁸.

В опублікованій у 1997 р. у Варшаві монографії І. Лісевича “Ostatnia szansa (Stosunki polsko-ukraińskie 1918—1921)”, у свою чергу, на основі нових архівних документів скурпульозно досліджується хід українсько-польських переговорів, які закінчилися підписанням Варшавського договору. Протокольні записи цих переговорів, на думку автора, переконливо свідчать, що вони велися між двома рівноправними партнерами, хоча і не обходилося без гострих дискусій, що спростовує твердження деяких українських істориків про “диктат” Польщі в українсько-польських відносинах весною і літом 1920 р., чому нібито послужив вищеназваний договір. Цю ж позитивістську позицію щодо українсько-польських відносин 1920 р. відстоює І. Лісевич і у своїй новій, досить оригінальній праці “У відблиску польських багнетів. Життя Києва під час перебування в ньому польських військ (травень—червень 1920 р.)” (К., 2002). Позитивно оцінюючи Варшавський договір, автор підкреслює, що Ю. Пілсудський, укладаючи цей договір, “добре собі усвідомлюючи велику небезпеку для незалежної Польщі з боку Росії — будь-якої — білої чи червоної, хотів відсунути її якнайдалі від кордонів Речіпосполитої. Виходячи з цього, він вважав, що в національних інтересах Польщі лежить існування незалежної України, яка б стала “буфером” між Польщею і Росією. Крім того, відрив України від Росії значно ослабив би останню в економічному і воєнному відношеннях”¹⁹.

Заслужують на увагу також висновки автора про виправданий прихід 3-ї польської армії до Києва, що відбувся згідно з українсько-польським договором, і тому аж ніяк не можна говорити про встановлення польського окупаційного режиму в Києві, про те, що населення Києва вітало вступ польсько-українського війська до міста і що польське військо вело себе назагал як союзницьке, про його внесок у налагодження мирного життя в місті, забезпечення громадського порядку і спокою його мешканців, у відродження міських органів влади, господарського й культурного життя в Києві тощо. Причому ці нові для української історіографії висновки досить переконливо аргументовані великим фактичним матеріалом, почерпнутим автором головним чином з українських і польських архівів, а також унеерівської преси того періоду. До речі, і у С. Литвина знаходимо заперечення щодо “польської окупації” України та начебто перебування уряду УНР в “обозі політики Польщі”, про що свідчить, наприклад, активна діяльність уряду УНР у той період: тільки від червня до грудня 1920 р., за підрахунками автора, Радою народних міністрів УНР прийнято 240 законів і постанов з усіх сфер державного життя”²⁰.

Якісні зміни в українській історичній науці за роки незалежності відкрили нові можливості для вивчення й об’єктивного висвітлення політики Польської держави в українському питанні на західноукраїнських землях в 20—30-х рр. ХХ ст. В розробці цього напрямку наукових досліджень в Україні перевага, за зрозумілими причинами, теж належить західноукраїнським історикам. Серед значної кількості їх праць слід насамперед відзначити ґрунтовну монографію О. Красівського “Східна Галичина і Польща в 1918—1923 рр. Проблеми взаємовідносин” (К., 1998), в якій на значному фактичному матеріалі зроблена спроба комплексного аналізу українсько-польських відносин у Східній Галичині в контексті польської національної політики у перші п’ять міжвоєнних років. І це, на нашу думку, в цілому автору вдалося. Ним, зокрема, з одного боку, детально проаналізовані програми провідних українських партій з національного питання та їх ставлення до польської держави, а з іншого — висвітлені основні аспекти польської політики щодо українського питання і діяльність провідних польських партій та політичних угруповань в контексті польсько-українських стосунків. Конструктивною, наприклад, видається нам думка автора про те, що, незважаючи на шовінізм польських політичних діячів, більшість польського населення усе ж не бачила в особі українців своїх ворогів, тобто про існуючий потенціал для українсько-польського порозуміння. Про це свідчать й діяльність греко-католицької церкви і особисто митрополита А. Шептицького, що докладно висвітлено в книзі, а також в окремих працях О. Красівського — “За Українську державу і Церкву: громадсько-політична та суспільно-політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького в 1918—1923 рр.” (Львів, 1996), і “угодовство” окремих українських політичних діячів, які в тодішній ситуації йшли на співпрацю з польськими властями, однозначне засудження діяльності котрих автором, щоправда, є, на наш погляд, дискусійним. Це ж саме, до речі, стосується його висновків (однозначно негативних) щодо політики Другої Речіпосполитої в галузі культури й освіти, оцінки (вкрай критичної) українсько-польського Договору від 21 квітня 1920 р., твердження про послідовну лінію країн Антанти і США на підтримку територіальних домагань Польщі і оцінки політики Є. Петрушевича в цьому питанні. Однак в цілому монографія О. Красівського, на нашу думку, є оригінальним й істотним внеском в наукову розробку складної теми українсько-польських взаємин в міжвоєнні роки.

Вивченню діяльності політичних та громадських об'єднань Західної України, аналізу української і польської політичної думки, дослідженню концептуальних підходів обох сторін у розв'язанні національного питання в міжвоєнний період присвячені також окремі публікації останніх років Б. Вола, Я. Грицака, Р. Давидюк, Я. Дашкевича, І. Дзюби, П. Дужого, О. Зайцева, Л. Зашкільняка, Ю. Киричука, М. Кугутяка, С. Макарчука, Я. Малика, Ю. Макари, А. Павлишина, В. Потульницького, Я. Серкіза, Ю. Сливки, В. Трофимовича, В. Чуприни, в яких зустрічається чимало інновацій у висвітленні цих складних тем, зокрема про участь представників українських політичних партій в роботі парламенту Польщі²¹, чи спроба критичного наукового аналізу ідеології і практики українського праворадикального руху в довоєнній Польщі, тобто початкового етапу діяльності УВО—ОУН²², чи оригінальний аналіз т. з. прометеїзму як домінуючої концепції східної політики “санацийних” урядів Другої Речіпосполитої у 1926—1939 рр.^{22а}, чи слушне твердження про те, що, незважаючи на всю антиукраїнську політику Речіпосполитої, в Західній Україні встигли сформуватися структури українського громадянського суспільства, які згодом були жорстко знищені сталінським керівництвом²³. Заслужують на увагу і висновки сучасних українських істориків про неоднаковий рівень національної свідомості українців у різних землях (Галичині, Волині, Холмщині, Підляшші), що відповідно позначилося на відмінності їх стосунків з польськими властями, а також думка, що “негативно впливало на становище українців у Польщі те, що радянські псевдодержави не мали з Польщею безпосередніх стосунків і не проявляли турботи про польських громадян українського чи білоруського походження”²⁴.

Конструктивно видається також думка українських вчених про те, що не лише польська сторона була прихильна до візії “історичних прав”, зокрема щодо “збирання” земель Речіпосполитої, але й українська сторона теж зазнавала впливу історичних стереотипів на кшталт “українських етнічних земель”. Водночас і “Велика Україна”, так само як і “Велика Польща” або, наприклад, “Велика Румунія” і т. п. у тогочасних умовах виглядали анахронічним явищем, оскільки спирались все на ту ж ідею “історичних прав”. Таке мислення історичними категоріями зло пожартувало з провідниками обох народів, котрі з тих чи інших обставин не змогли побачити обрисів нової післявоєнної Європи²⁵.

Соціально-економічний стан західноукраїнських земель у складі Польщі та методи, якими польські власті здійснювали тут свою політику, вивчають В. Дмитрук, М. Кучерепа, В. Прокопчук, І. Таньчин, М. Швагуляк та деякі інші українські дослідники. Досить цікавими, наприклад, є публікації луцького історика М. Кучерепа про національну політику Другої Речіпосполитої щодо українців у 1918—1939 рр., зокрема його книга “Волинь у міжвоєнний період (1921—1939)” (Луцьк, 1994), в яких розроблено класифікацію українських політичних партій Волині, досліджено їх відносини з польською державою, проаналізовано основи та наслідки т. з. волинської політики воєводи Г. Юзевського й т. п. Щоправда, як нам здається, оцінка діяльності цієї неординарної особистості на Волині дещо спрощена і ще потребує додаткового вивчення. М. Швагуляк, у свою чергу, в книзі “Пацифікація”. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність” (Львів, 1993) розглянув діяльність українських політичних сил у 30-ті рр. і висвітлив спроби їх консолідації, акцентував увагу на польській політиці “пацифікації” та показав її відголос на форумі Ліги Націй. Розгляду українського питання в Лізі Націй в міжвоєнні роки присвячені також наукові розвідки Т. Шинкаренка та В. Кушніра. По-

літику Польської держави щодо українців у сфері освіти, культури та мови досліджують у своїх працях західноукраїнські науковці З. Баран, В. Кислий, Є. Наконечний, М. Романюк, В. Чоповський. А в публікаціях О. Гайової, Б. Завадка, В. Іванишина, О. Іванусіва, О. Купранця, Д. Сіяка, В. Перевезія, І. Пилипіва, Ю. Федоріва, Г. Цвенгроша висвітлюється становище Української Греко-католицької та Православної церков у міжвоєнній Польщі, репресивна щодо них політика офіційних польських властей.

В цілому, активно досліджуючи націотворчі процеси у Східній Галичині і політичну природу українсько-польського протистояння 20—30-х рр. ХХ ст., українські історики практично одностайні у висновку, що саме польська сторона першою повинна нести відповідальність за його конфронтаційний характер і наслідки конфлікту, позаяк Польща здебільшого ігнорувала міжнародні зобов'язання щодо забезпечення прав і свобод населення Західної України, не враховувала національних та соціальних інтересів української меншості, не спромоглася, зокрема, надати хоча б елементи територіальної автономії південно-східним воєводствам. Оцінюючи характер українсько-польських відносин в міжвоєнні роки, відомий львівський історик Я. Дашкевич, наприклад, переконаний: “Наївно вважати, що їхній характер залежав від підкореного українського народу. Такі події ХХ ст., як окупація Східної Галичини, недотримання ухвал Ради послів про автономію Галичини, економічна експлуатація в межах Польщі “Б”, культурна й освітня дискримінація, протиправні дії типу пацифікацій, табору в Березі Картузькій, руйнування церков на Холмщині, дискримінація у парцеляційній політиці, стимулювання осадництва, намагання відділити від єдиної української нації лемків, гуцулів, “старорусинів”, ходачкову шляхту, глузування з національної гідності українців — усе це разом, та ще чимало іншого могло призвести до того, до чого й призвело: до різкого загострення польсько-українських стосунків, які вилилися в трагічні події 1942—1944 рр.”²⁶ Водночас, як зазначають українські історики, більшість українських політичних партій та громадських організацій засудили терор ОУН проти польських властей на початку 30-х рр. і схилилися до порозуміння з Польською державою на засадах впровадження культурно-національної автономії у Галичині та Волині. І якби польські власті з належною відповідальністю поставилися до справи “нормалізації” 1935 р., то, на думку Л. Зашкільняка, дальший перебіг українсько-польських взаємин мав би цілком відмінне спрямування²⁷.

Нарешті, ще одним напрямком у сучасній українській історіографії українсько-польських відносин є висвітлення власне стосунків Польщі з Українською СРР (з 1936 р. — УРСР) в міжвоєнні роки. Насамперед слід відзначити, що надзвичайно важливою для розуміння сутності українського питання в радянсько-польських відносинах є проблема становлення українсько-польського кордону за Ризьким договором. Цей її аспект дістав досить повне відображення у працях київських істориків С. Кульчицького — “Проблема кордону між Україною й Польщею в радянській політиці 1919—1921 рр. // Україна — Польща: історична спадщина і суспільна свідомість” (К., 1993), В. Боєчка, О. Ганжі, Б. Захарчука — “Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан” (К., 1994), В. Сергійчука — “Етнічні межі і державний кордон України” (Тернопіль, 1996). Зокрема, розглядаючи процес формування українсько-польського кордону, українські вчені демонструють виважений та об'єктивний аналіз історичних фактів і справедливо наголошують, що при його визначенні існувало кілька обставин: прагнення українського й польського народів об'єднати в національних межах етнографічні землі, що раніше були поділені між

двома імперіями, претензії польських правлячих кіл на українські землі, що входили до 1772 р. у склад Речіпосполитої, суперечливі інтереси урядів інших держав, насамперед країн переможної Антанти, які по-різному уявляли післявоєнний устрій Європи.

Останнім часом з'явився ряд публікацій українських істориків про зовнішньополітичну діяльність Української СРР початку 20-х рр., зокрема про її участь у процесі реалізації умов Ризького договору в радянсько-польських відносинах. Серед незначної кількості таких праць слід виділити насамперед публікації С. Кульчицького, який, вивчаючи питання утворення в складі уряду УСРР наркомату закордонних справ на чолі з головою уряду Х. Раковським та його діяльності в 1921—1922 рр., наводить цікаві дані щодо відносин УСРР із Польщею. Українсько-польські торговельно-економічні зв'язки у 1921—1924 рр. вивчає рівненський історик С. Журавльова²⁸. А львівський дослідник М. Гетьманчук досить плідно розробляє питання участі делегацій УСРР на мирних переговорах у Ризі, встановлення українсько-польських дипломатичних й торговельно-економічних відносин, участі делегацій УСРР у змішаних російсько-польсько-українських комісіях щодо реалізації умов Ризького договору. Зокрема, висвітлюючи боротьбу більшовицької Росії і Польщі в міжвоєнні роки за володіння розчленованими українськими землями і місце українського питання у зовнішній політиці та взаєминах цих держав, він у своїх працях “Ризький мир: українсько-польські відносини періоду підготовки, підписання й ратифікації Ризького договору 1921 р.” (Львів, 1998) та “Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920—1939рр.” (Львів, 1998) переконливо доводить, що Польща в 1921—1939 рр. не виконувала умов сьомої статті Ризького договору стосовно української національної меншини і здійснювала на західноукраїнських землях дискримінаційну антиукраїнську політику.

В контексті радянсько-польських відносин міжвоєнного періоду активно досліджуються українськими вченими також питання про становище й життя польської національної меншини в Українській СРР, чому присвячені, наприклад, праці Т. Єременко, О. Калакури, А. Кондрацького, В. Наулка, М. Панчука, Г. Стронського, Б. Чирка та деяких інших істориків.

Значно зріс також інтерес істориків незалежної України до вивчення українського питання в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни, яка стала кульмінаційним пунктом українсько-польських конфліктів у першій половині ХХ ст. Наприклад, загальну ситуацію у Західній Україні напередодні війни всебічно висвітлили М. Р. Литвин, О. І. Луцький, К. Є. Науменко в книзі “1939: Західні землі України” (Львів, 1999). А у працях М. Вегеша, Д. Злепка, І. Ільюшина, В. Ковалю, О. Маначинського, М. Рожика, В. Трофимовича, А. Трубайчука, М. Швагуляка досліджуються події, пов'язані з Мюнхенською конференцією 1938 р., розбудовою Карпатської України і допомогою закарпатцям у державотворенні з боку галичан, окупацією цього українського краю Угорщиною і політикою Німеччини, СРСР та Польщі у цьому питанні, розглядаються особливості українсько-польських стосунків напередодні війни тощо.

Отже, аналіз сучасного стану наукових досліджень українськими істориками українсько-польських відносин міжвоєнного періоду переконливо свідчить, що за роки незалежності ними досягнутий значний прогрес на цьому напрямку розвитку вітчизняної історичної науки. Свого роду підсумковою в плані розвитку сучасної української полоністики стала

фундаментальна праця вчених Львівського національного університету ім. І. Франка Леоніда Зашкільняка і Миколи Крикуна “Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів” (Львів, 2002). Цей перший в українській історіографії синтез історії Польщі, зроблений на підставі глибокого опрацювання багатьох нових джерел та інтерпретаційних здобутків світової наукової літератури, звичайно, заслуговує окремого аналізу й оцінки фахівців, що, сподіваємося, незабаром буде здійснено українськими і польськими історіографами. Лише зазначимо, що розвитку Польської Республіки в 1918—1939 рр. присвячений один з найбільших розділів цієї праці (розділ 13), в якому особлива увага приділена складним взаєминам поляків з українцями у міжвоєнний період.

Значну зацікавленість українських науковців цією проблематикою засвідчив, наприклад, і П'ятий міжнародний конгрес українців, що відбувся в кінці серпня 2002 р. у Чернівцях. Зокрема, до програми конгресу було включено окремі секційні засідання — “Релігійна і етнонаціональна ідентичність у Центральній-Східній Європі”, “Питання історії західноукраїнських земель”, “Українці й поляки: історична ретроспектива і сучасність”, “Проблеми історії Холмщини”, “З історії української дипломатії”, “Наукове товариство ім. Т. Шевченка”, “Між Сходом і Заходом: інтелектуальне конструювання українського простору” та деякі інші, на яких було проголошено цілий ряд наукових доповідей з історії українсько-польських стосунків, в тому числі й молодими вченими, що свідчить про нові перспективи її подальшої розробки. Водночас у вивченні цієї комплексної й багатогранної проблеми існує певний дисбаланс між кількістю публікацій, а отже, ступенем вивченості і висвітлення в друках як періоду 1918—1920 рр. і періоду 20—30-х рр. на користь першого з них, так і щодо висвітлення конкретних питань й окремих аспектів українсько-польських стосунків.

Насамперед, враховуючи досвід останніх років Інституту історії України НАНУ з підготовки великих колективних тематичних праць, слід зазначити, що, мабуть, назріла потреба написання великої фундаментальної праці, в якій би на нових методологічних засадах і основі досягнутого рівня історичної інформації комплексно було досліджено місце та роль українського питання у зовнішньополітичних концепціях нововідродженої Польської держави періоду національно-визвольних й державотворчих змагань українського народу та подальшу еволюцію політики Другої Речіпосполитої щодо української справи, висвітлено усі складові українсько-польських відносин міжвоєнних років. До її написання могли б бути залучені як західноукраїнські, так і київські та, можливо, інші відомі дослідники проблеми. Втім, написання такої колективної праці, звичайно, полегшило б також і те, якби попередньо був досліджений і висвітлений ряд окремих маловивчених питань з історії українсько-польських стосунків 1918—1939 рр.

Вимагають в першу чергу всебічного висвітлення внутрішні й зовнішні умови, об'єктивні й суб'єктивні фактори становлення та розвитку польсько-українських міждержавних відносин — дипломатичних, торговельно-економічних, суспільно-політичних і культурних, причому з усіма українськими державними утвореннями міжвоєнного періоду.

Нез'ясованими до кінця залишаються, на наш погляд, усі обставини та етапи приєднання західноукраїнських земель до Польщі, зокрема роль польської дипломатії і міжнародних чинників в цьому, а також сутність, наслідки та значення цієї події в історії як українського, так і польського народів.

Заслугує подальшого всебічного дослідження також політика польських властей в Східній Галичині й Західній Волині, зокрема розкриття мотивів, ідейних засад та форм її проведення на різних етапах. У зв'язку з цією проблемою вважаємо доцільним, наприклад, здійснити порівняльний аналіз політики на українських землях держав, в складі яких вони перебували у міжвоєнний період, — Польщі, Чехословаччини, Румунії, зокрема щодо надання їм автономії. Більш глибокого й об'єктивного висвітлення заслуговують також питання про роль українських політичних партій й громадських об'єднань — УВО—ОУН, УНДО, Фронту національної єдності, УНО, КПЗУ та ін. в суспільно-політичному житті Другої Речіпосполитої. З іншого боку, ще чекає свого об'єктивного дослідження історія діяльності польських політичних партій, зокрема Польської військової організації (ПОВ) в Україні, як і в той період, коли вона здійснювала антиукраїнську діяльність, так і тоді, коли з кінця літа 1919 р. згідно з директивою Ю. Пілсудського вона перейшла на позиції підтримки дій УНР. Досі немає ґрунтового дослідження і місця (нехай і досить скромного) українських господарсько-економічних об'єднань (кооперативних, кредитних спілок й товариств, банків тощо) в економічному житті Польщі і водночас їх досить значної ролі у боротьбі за виживання українського народу в Галичині й на Волині.

Відсутні поки що й комплексні опрацювання про культурне життя на західноукраїнських землях у міжвоєнні роки. Українські історики пишуть, як правило, в основному про діяльність “Просвіти” та утиски її з боку польських властей. Але культурне життя далеко не обмежувалося лише “Просвітою”. У міжвоєнній Польщі існувало, наприклад, досить активне українське літературне життя. Зокрема, нам ще дуже мало відомо про діяльність “великої трійки” краківських “інтелектуалів” — Б. Лепкого, І. Зілинського та І. Феценка-Чопівського, про товариства Рідна школа, Рідна хата тощо. Ті нечисленні публікації українських літературознавців, що з'явилися останнім часом і присвячені творчості якогось окремого письменника, чи навіть літературним процесам в цілому, — це не вихід із становища. Адже у літературознавців свої підходи до цієї тематики, у істориків — свої. Скажімо, висвітлити діяльність того чи іншого з міжвоєнних літературних об'єднань на фоні тодішнього суспільно-політичного життя Польщі історик легше, ніж літературознавцю, бо він краще знає дану епоху. Було б добре побачити і дослідження, присвячені українській пресі в Другій Речіпосполитій, бо на сьогодні в літературі є різнобій навіть щодо кількості там українських газет, не кажучи вже про оцінку їх впливу на українську громаду. До речі, значною допомогою сучасним українським дослідникам цієї теми стане нещодавно видана в Україні книга українського вченого із США М. Мартинюка “Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914—1939 рр.): Матеріали до бібліографії” (Львів, 1998). Сказане вище про культурне життя цілком відноситься і до українського наукового життя в міжвоєнній Польщі, яке ще чекає свого ґрунтового висвітлення, включаючи сюди, окрім діяльності Наукового товариства ім. Шевченка, також і діяльність заснованого у 1930 р. у Варшаві Українського наукового інституту, який вніс значний вклад не тільки в тодішнє українське, але й і в польське наукове життя.

І, нарешті, бажано продовжити дослідження з питань формування міжвоєнної української еміграції й біженців в Польщі, зокрема з Наддніпрянської України, ставлення до них польських властей, впливу їх діяльності на розвиток українсько-польських стосунків, як міждержавних, так і культурних тощо. Участь українців у боях польських збройних сил проти

німецьких окупантів у 1939 р. теж практично не розглянута в українській історіографії.

Звичайно, належним чином вивчити і висвітлити усі ці складні питання українсько-польських відносин міжвоєнних років можливо лише у тісній співпраці з нашими польськими колегами. Особливо це стосується спільного пошуку й видання збірок документальних джерел з історії українсько-польських взаємин 1918—1939 рр. У свій час, як відомо фахівцям, у 60—70-ті рр. минулого століття зусиллями московських і варшавських істориків було видано 10 томів “Документов и материалов по истории советско-польских отношений”, де було вміщено і чимало документів про українсько-польські відносини, особливо у 1918—1920 рр. і першій половині 20-х років. Однак ще багато важливих й оригінальних документів і матеріалів з цієї тематики залишилося лежати в польських, українських, російських архівах. Отже, було б добре, якби зусиллями істориків наших двох держав видати їх тепер, без посередництва чи цензури третьої сторони, що значною мірою ліквідувало би ще наявні т. з. “білі” плями в історії українсько-польських стосунків міжвоєнних років. Тим більше, що у нас вже є плідний досвід в такій спільній роботі: мається на увазі фундаментальне двотомне видання “Польша та Україна у тридцятих—сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб” (Варшава—Київ, 1998, 2000), підготовку якого схвально вітали у передмові до видання президенти наших країн. “Як Президент Республіки Польщі, — підкреслив, зокрема, у передмові Олександр Квасневський, — я глибоко переконаний, що майбутнє польсько-українських відносин слід будувати на правді, яка є основою злагоди і примирення між нашими народами. При цьому я свідомий того, що найважчі проблеми виникають з недовок і фальші, особливо тоді, коли вони стосуються спільної історії. Найбільш правильним шляхом до пізнання правди є використання історичних джерел”²⁹. “Водночас, — наголосив у свою чергу Леонід Кучма, — є всі підстави сподіватися, що значення серії, започаткованої цим томом, вийде за рамки історичної науки. Це відчутний і реальний крок до остаточного звільнення від тягара минулого, від пов’язаних з ним ідеологічних нашарувань та психологічних стереотипів”³⁰.

Нові перспективи до вивчення складних й малодосліджених питань українсько-польських відносин міжвоєнних років відкривають також міжнародні наукові конференції українських і польських істориків, які останнім часом майже щороку відбуваються у Львові, Києві, Івано-Франківську, Луцьку, Варшаві, Любліні, Кракові, Торуні, Перемишлі та інших містах наших держав. Вони сприяють усуненню розбіжностей при висвітленні болючих аспектів з історії відносин наших двох сусідніх народів та мінімізації негативного впливу історії на сучасні взаємини між Україною і Польщею.

¹ Всеукраїнська нарада деканів історичних факультетів державних навчальних закладів // Укр. іст. журн. — 2002. — № 3. — С. 153—156.

² K o z l o w s k i M. Miedzy Sanem a Zbruczem. Walki o Lwow s Galicje Wshodnia 1918—1919. — Krakow, 1990. — S. 105—106.

³ З а ш к і л ь н я к Л е о н і д. Україна і Польща у ХХ столітті: між конфронтацією і союзом // Міжнародний науковий конгрес “Українська історична наука на порозі ХХІ століття. Чернівці, 16—18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення. — Чернівці, 2001. — С. 63.

⁴ Голос України. — 1997. — 22 травня.

⁵ Г л і б о в В., Г о р у н Д. Українсько-польські взаємини в пострадянський період // Політика і час. — 1997. — № 5—6. — С. 16.

- ⁶ Цит. за: Конєва Я. Польсько-українські стосунки в історичному та політичному контексті // Розбудова держави. — 1996. — № 5. — С. 39.
- ⁷ Див.: Дашкевич Я. До перебудови в українській радянській історіографії (1989) // Україна в минулому: Збірник статей. — Вип. 9. — К., 1996. — С. 229—230.
- ⁸ Литвин В. Тисяча років сусідства і взаємодії. — К., 2002.
- ⁹ Там само. — С. 30.
- ¹⁰ Там само. — С. 55.
- ¹¹ Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917—1921 рр. — К., 1999. — С. 307—308.
- ¹² Литвин С. Х. Симон Петлюра у 1917—1926 роках. Історіографія та джерела. — К., 2000. — С. 255.
- ¹³ Сергійчук В. Постать світового рівня // Симон Петлюра та його родина. Документи і матеріали / Упоряд. В. Михальчук. — К., 1996. — С. 20.
- ¹⁴ Гетьманчук М. П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920—1939 рр. — Львів, 1998. — С. 45.
- ¹⁵ Див.: Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001. — С. 385—387.
- ¹⁶ Зашкільняк Леонід. Назв. праця. — С. 66.
- ¹⁷ Литвин С. Х. Назв. праця. — С. 274—275.
- ¹⁸ Там само. — С. 298.
- ¹⁹ Лісевич І. У відблиску польських багнетів. Життя Києва під час перебування в ньому польських військ (травень—червень 1920 р.). — К., 2002. — С. 4.
- ²⁰ Див.: Литвин С. Х. Назв. праця. — С. 279.
- ²¹ Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922—1939 рр.) // Укр. іст. журн. — 1993. — № 1.
- ²² Кульчицький С. В. Ідеологія і практика українського праворадикального руху у довоєнній Польщі (1920—1939 рр.) // Проблема ОУН—УПА. Попередня історична довідка. — К., 2000.
- ^{22a} Комар В. Л. “Українське питання” в політиці урядів Польщі (1926—1939 рр.) // Укр. іст. журн. — 2001. — № 5. — С. 120—128.
- ²³ Див.: Дзюба І. М. Україна перед Сфінксом майбутнього // Укр. іст. журн. — 2002. — № 3. — С. 16—17.
- ²⁴ Макарь Ю. Українське питання в міжвоєнній Польщі // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжнар. наук. конференції, присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22—24 вересня 1998 р.). — Чернівці, 2000. — С. 166.
- ²⁵ Див.: Зашкільняк Леонід. Назв. праця. — С. 65.
- ²⁶ Дашкевич Я. Шляхи подолання упереджень (Перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків) // Україна — Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — К., 1993. — С. 26—27.
- ²⁷ Див.: Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації // Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa. — Toruń, 1997. — S. 431—454.
- ²⁸ Див.: Журавльова С. П. Українсько-польське економічне партнерство 1921—1922 рр. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — Вип. 8. — К., 1999; і ї ж. З історії зовнішніх зносин Української СРР. 1921—1924 рр. / Там само. — Вип. 9. — К., 2000.
- ²⁹ Польща та Україна у тридцятих—сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Польське підпілля 1939—1941. Т. 1. — Львів—Коломия—Стрий—Золочів—Варшава—Київ, 1998. — С. 10.
- ³⁰ Там само. — С. 14.

